

Віталій ТЕЛЬБАК (*Дрогобич*)

ŁUKASZ ADAMSKI. NACJONALISTA POSTĘPOWY. MYCHAJŁO HRUSZEWSKI I JEGO POGLĄDY NA POLSKĘ I POLAKÓW. – WARSZAWA: WYDAWNICTWO NAUKOWE PWN, 2011. – 369 s.

Грушевськознавчі зацікавлення в польській історичній культурі мають понад столітню традицію. Виразом цього зацікавлення стали численні наукові та публіцистичні тексти, в яких з погляду різноманітних ідеологічних та історіографічних течій було піддано осмисленню розлогу спадщину Михайла Грушевського. При цьому можемо відзначити певні сплески у зацікавленні польської спільноти особою найвидатнішого українського гуманітарія. Зрозуміло, що найбільшим таке зацікавлення було наприкінці XIX – у перші десятиліття XX ст., коли М. Грушевський як активний громадський діяч та професор університету у Львові безпосередньо контактував із польськими елітами та значною мірою впливав на обговорення українсько-польських відносин. Після тривалої паузи інтерес до особи голови Центральної Ради знову зріс у наш час, починаючи з 90-х років минулого століття, що було пов'язано зі здобуттям Україною незалежності та затребуваністю у польському суспільстві знань про свого східного сусіда, котрий врешті виборів державність. У численних публікаціях, переважно популярного характеру, відтворюється образ М. Грушевського як найвидатнішого українського історика та впливового політичного діяча, чия особиста позиція помітно впливала на перебіг українсько-польського діалогу. Відзначимо, що на тональності більшості цих публікацій доволі помітним є вплив українсько-польської полеміки столітньої давнини. В останні роки серед сучасних польських дослідників спадщини автора “Історії України-Руси” відчутним є голос варшавського дослідника Лукаша Адамського, котрий у низці статей запропонував власне, ґрунтоване на розлогодому джерельному матеріалі, бачення львівських сторінок життєпису українського діяча. Тож цілком очікувано саме з-під його пера ми отримали цілісне опрацювання біографії М. Грушевського з особливим акцентом на польські сюжети в його житті та творчості. Щоправда, повноцінною біографією книгу Л. Адамського можна назвати лише з певним застереженням, адже періоди життя українського вченого, не позначені рефлексією польського інтелектуального чи суспільно-політичного життя, автор збуває надзвичайно коротко, нерідко просто в енциклопедичному стилі (так, цілому радянському десятиліттю відведено заледве десять сторінок). Книга Л. Адамського, як пише у вступі до неї сам автор, є переробленою версією його докторату.

У першому розділі автор пояснює читачеві свій вибір теми дослідження, окреслює обрану методологічну модель, а також аналізує коло використаних джерел та літератури. Завданнями свої книги Л. Адамський бачить з'ясування, “що саме Грушевський думав про Польщу та поляків. Який образ Польщі та поляків пропагував серед українців? Як дивився на ідею союзу з поляками, котру пізніше неефективно старався втілити Петлюра? Звідки у Грушевського брався той, а не інший стосунок до західних сусідів України?” (с. 9). Актуальність поставлених завдань автор вбачає також у тому, що українські дослідники названої проблеми, на його переконання, розглядають її “у спосіб однобічний” (с. 10).

Також польський вчений мав намір з'ясувати, “чи погляди Грушевського є характерними для ідеології націоналізму, а якщо так, то чи цей ймовірний націоналізм міг вплинути на його ставлення до Польщі та її історії” (с. 11). Передбачаючи можливе здивування таким формулюванням проблеми, Л. Адамський запитує: “Невже радянські історики, а може, радше функціонери від історії, мали рацію – вони, однак, твердили, що (Грушевський. – В. Т.) був «буржуазним націоналістом»?”. Відповідь автора збентежує читача своєю апріорністю: “Однак навіть побіжна лектура творів Грушевського насуває припущення, що був він вірним послідовником засад того (буржуазного? – В. Т.) націоналізму” (с. 11). Ця теза і стала для Л. Адамського своєрідною пояснювальною моделлю при інтерпретації суспільно-політичної та наукової діяльності героя його дослідження.

Далі автор розглядає поняття нації та націоналізму як інтерпретаційного ключа свого викладу. Відтворюючи багатоманітність розуміння цих понять у науці ХХ ст., Л. Адамський пише, що у своїй праці виходить із засад своєрідного “конструктивістичного переніалізму” (с. 22). Згідно з останнім, він вважає, що народом є сукупність людей, у котрій принаймні еліта відчуває зв'язки національного характеру та поділяє переконання, що є єдиною міцною спільнотою, поєднаною історією, традиціями, а найчастіше й іншими чинниками, також вона демонструє почуття ідентифікації зі своєю державою або хоче її створення.

Значною сумлінністю відзначено джерелознавчі пошуки Л. Адамського. Він не лише прискіпливо опрацював грушевськіану в українських архівах і бібліотеках, а й ретельно попрацював у польських збірках. При цьому дослідникові вдалося віднайти кілька не знаних сучасним історикам цікавих матеріалів. Основний блок джерел, як слушно вказує польський учений, складають опубліковані праці самого М. Грушевського. Більшість із них, як знаємо, на сьогодні вийшли друком у зібранні його творів. При цьому автор помилково перекладає титул п'ятдесяти томника як “*dzieła wszystkie*” (повне зібрання творів), правильніше було би казати про вибрані твори у п'ятдесяти томах. До цього видання Л. Адамський має декілька зауважень. Так, помилкою він вважає при перекладі російськомовних статей М. Грушевського передавати слово “русский” українською як “російський”. Більш коректним, на його переконання, було б вживати слово “руський”.

Натомість не дуже ретельними були історіографічні пошуки автора. Він фактично називає лише загальнознані біографії М. Грушевського пера

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

Т. Приймака, С. Плохія, Ю. Шаповала та І. Верби, а також В. Тельвака та Р. Новацького. Натомість спеціально предмету його дослідження присвячені, наприклад, цікаві статті Франка Сисина¹, Леоніда Зашкільняка² та Наталі Яковенко³. Відзначимо, що польський автор доволі гостро оцінює доробок українських колег. Так, книга Ю. Шаповала та І. Верби, на його думку, “багаторазово послуговується стереотипами та упередженнями, що виростили на ґрунті мислення націоналістичними категоріями, зокрема, коли йдеться про ставлення до поляків” (с. 29). В іншому місці перепало вже І. Гиричу, коли він погодився з оцінкою М. Грушевським стану українсько-польських взаємин на початку ХХ ст. Польський історик закидає українському колезі те, що він “безкритично повторює оцінки Грушевського” (с. 131). Хоча коректніше було б припустити, що І. Гирич має подібні до М. Грушевського погляди на названу проблему. У той самий час значно лояльніше Л. Адамський оцінює польську літературу попри те, що польські історики, як стверджує сам автор, зазвичай дивилися на діяльність М. Грушевського очима його опонентів початку ХХ ст.

Наступний розділ присвячений дитинству та юності М. Грушевського, а також з’ясуванню джерел його світогляду. Свою оповідь автор розпочинає з твердження, що майбутній учений народився в Польщі. Ця “свідома провокація”, за його власним зізнанням, стає поштовхом до роздумів про національні процеси в тій частині Європи. Далі автор описує дитячі та юнацькі роки майбутнього історика, оперуючи переважно його спогадами, щоденниками та родинним листуванням. Услід за самим М. Грушевським він вказує на значний вплив його батька на формування перших світоглядних орієнтирів. При цьому автор помилково вказує, що Сергій Грушевський працював у Тверській губернії (с. 46). Насправді повинно йтися про Терську область.

Багато уваги Л. Адамський присвячує інтелектуальним попередникам і натхненникам М. Грушевського, коротко знайомлячи польського читача з постатями Михайла Максимовича, Пантелеймона Куліша, Миколи Костомарова. Особливо багато уваги він присвячує впливові на ціннісні орієнтири молодого вченого з боку Олександра Кониського та Володимира Антоновича. Стосовно постаті останнього, автор голосливо твердить, що роль, котру відігравав В. Антонович в українському інтелектуальному житті, “надалі є недооцінена” (с. 52). Насправді В. Антоновичу за останні двадцять років присвячено просто величезну кількість досліджень, а в Київському універ-

¹ Сисин Ф. “Історія України-Руси” Михайла Грушевського та творення національної історіографії // Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському. – Львів, 1999. – С. 21–26.

² Зашкільняк Л. Славістика в науковій спадщині та історіософії Михайла Грушевського // Проблеми слов’янознавства. – Львів, 1994. – Вип. 46. – С. 3–24; *його ж.* Стосунки між українськими і польськими істориками на зламі ХІХ і ХХ століть // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w ХІХ і ХХ w. – Rzeszów, 2004. – Т. II / Pod red. Jerzego Maternickiego, Leonida Zaskilniaka. – S. 272–294.

³ Яковенко Н. Кого та як іншує Михайло Грушевський в “Історії України-Руси” // Образ Іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації: (Мат-ли між-нар. наук. конф.: Київ, 15–16 грудня 2005 р.). – К., 2008. – С. 89–103.

ситеті періодично відбуваються Академії пам'яті вченого. Звернемо увагу польського колеги хоча б на останню ґрунтовну монографію, присвячену засновникові київської документальної школи⁴.

Третій розділ книги є найбільшим за обсягом і найцікавіший змістом, адже саме протягом галицького двадцятиліття М. Грушевський найактивніше контактував з польськими елітами та написав більшість історіографічних студій і публіцистичних статей, в яких піддав всебічному осмисленню українсько-польські взаємини. Насамперед автор розглянув працю молодого професора в університеті та в українських культурно-освітніх і наукових інституціях. Надзвичайно активна праця М. Грушевського, слушно твердить Л. Адамський, в короткому часі принесла йому популярність серед українців Галичини та зробила його голос впливовим у вирішенні багатьох проблем краю, втім і при обговоренні українсько-польських взаємин.

Аналізуючи еволюцію стосунків М. Грушевського з польськими елітами, Л. Адамський вказує, що “радикальна” постава українського вченого у багатьох політичних, культурних та освітніх питаннях надзвичайно швидко призвела до їх значного погіршення. При цьому практично всю вину за такий стан речей – цілком у душі польських публіцистів зламу ХІХ–ХХ ст. – автор покладає одноосібно на українського вченого. Так є, наприклад, у випадку з відомим конфліктом М. Грушевського з деканом К. Твардовським, коли український учений на факультетських засіданнях використовував рідну мову. Л. Адамський засудив поведінку “упертого в радикалізмі українського колеги” (с. 102). Цілком безкритично автор також популяризує бачення польськими публіцистами початку ХХ ст. тогочасних національних конфліктів у Львівському університеті. На його переконання, Адам Коцко загинув від пострілу своїх же українських товаришів (с. 105). При цьому чомусь жодним словом не згадуються ані думка української сторони конфлікту, ані праці сучасних дослідників проблеми⁵.

Описуючи значний вплив М. Грушевського на українську молодь у Галичині, Л. Адамський відкидає ідею про його безпосередню участь у підбурюванні протестних настроїв серед студентів Львівського університету. Разом із тим, автор вказує на моральну відповідальність львівського професора, котрий, за його словами, “радикалізував” українську молодь своїми лекціями, принциповою поведінкою в університеті та публіцистичними виступами. Ілюстрацією дослідницької логіки Л. Адамського є з'ясування ним особливостей ставлення М. Грушевського до замаху М. Січинського на А. Потоцького. Проаналізувавши тогочасну публіцистику українського дослідника, в якій той намагався відрефлектувати ненормальні обставини галицького життя, котрі підштовхнули М. Січинського до його вчинку, польський учений твердить, що тим самим М. Грушевський у завуальований

⁴ Кіян О. І. Володимир Антонович: історик й організатор Київської документальної школи. – К., 2005. – 491 с.

⁵ Див., напр.: Качмар В. За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – Львів, 1999. – 118 с.; Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях: ХІХ–ХХ ст. – Львів, 2001. – 420 с.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

спосіб виправдовував убивство. Свої припущення він “підсилює” також змістом листів М. Січинського, де той висловлює свою повагу до особи голови НТШ і звертається до нього з різними проханнями, втім, і про допомогу Миколі Цеглинському. При цьому цілком недоречно автор вдається до розважань стосовно “гомосексуальних нахилів” М. Січинського (?!) (с. 111).

Відтворюючи особливості візії львівським істориком українського народу та його території, Л. Адамський стверджує, що “всі публіцистичні тексти Грушевського, не залежно від ужитого в них стилю та цільової аудиторії, є неприязні до поляків” (с. 113). Це, на його думку, проявляється в односторонності інтерпретації минулого українсько-польських відносин, одновимірності погляду на актуальний стан взаємин двох народів у Галичині, скептичному ставленні до дедалі нових спроб українсько-польського порозуміння тощо. Щоправда, в самому тексті, фактично заперечуючи собі, автор наводить численні приклади зичливого ставлення М. Грушевського до західного сусіда українців, його спроби переконати польську еліту відмовитися від імперських амбіцій відновлення польської держави в кордонах старої Речі Посполитої. Втім, оскільки більшість представників польських політичних угруповань сповідували саме таку неоімперську ідеологію, й створювалося враження безоглядного критицизму українського діяча.

Реконструюючи національну парадигму М. Грушевського, польський дослідник пропонує називати її “прогресивним націоналізмом”, використовуючи уривок із цитати самого українського дослідника (с. 117). Щоправда, як переконуємося далі на численних прикладах, львівський професор отожднював цей прогресивний націоналізм із патріотизмом, і цілком можна було саме так окреслити національну модель автора “Історії України-Руси” (попри зрозумілі змістові відмінності між цими поняттями), але сучасному досліднику вочевидь симпатичніша саме така дефініція. Шкода, що автор не завдає собі праці з’ясувати, хто ще серед відомих сучасників М. Грушевського (хоч би й представників польської інтелігенції) був “прогресивним націоналістом”. Перекоаний, що таких виявилось б немало. Це, зрештою, визнає і сам Л. Адамський, відзначаючи, що спосіб конструювання М. Грушевським української нації був звичайним явищем для інтелектуальної еліти недержавних народів (с. 124). Цікаво, що у висновках польський дослідник пише про “вільних від націоналізму представників польської інтелігенції” (с. 337), на жаль, не називаючи жодного імені.

Відтворюючи оцінки М. Грушевським тогочасних українсько-польських взаємин у Галичині, Л. Адамський вказує, що український діяч дедалі більше “радикалізувався”. Останнє проявлялося, зокрема, у “гвалтовності” його боротьби із польською домінацією в краї. При цьому автор не пише нічого про діяльність польських політиків у краї, адже ця “радикалізація” була реакцією на ускладнення українсько-польського діалогу в передвоєнні роки. Намагаючись показати М. Грушевського переконаним радикалом, Л. Адамський абсолютно безпідставно стверджує, що “історик як переконаний православний мав досить недовірливе ставлення до католицизму східного обряду” (с. 147). Нам немає потреби аргументовано заперечувати авторові (нагадавши хоча б і наведений самим автором в іншому місці факт, що греко-

католичками були дружина і донька вченого, а також його предки по материній лінії), оскільки він сам згодом собі суперечить, нюансуючи ставлення М. Грушевського до унії у контексті різних історичних епох. Відзначимо, що до такого прийому – висунення необгрунтованих закидів М. Грушевському і подальшої їх нівеляції – Л. Адамський із незрозумілих причин неодноразово вдається у своїй книзі.

Далі автор відтворює реакцію польських еліт на громадсько-політичну діяльність М. Грушевського в краї. Очікувано, що вона була надзвичайно гострою. При цьому Л. Адамський значно спокійніше характеризує епітети, котрими супроводжувався аналіз публіцистики українського вченого. Хоча, звісно, польські оглядачі українського життя не вирізнялися підкресленою толерантністю до своїх опонентів і, як пише на адресу М. Грушевського його біограф, “злістю” та “неприятню” далеко не поступалися їм.

Завершує розділ короткий огляд діяльності М. Грушевського в підросійській Україні та конфлікту вченого з галицькими елітами. Автор слушно вказує, що послідовне неприхильне ставлення львівського професора до нових спроб укладення українсько-польських угод відвернуло від нього більшу частину українських політиків у краї. Відчуваючи втому від постійних конфліктів, і сам М. Грушевський дедалі частіше поглядав на Київ, де після подій 1905 р. з’явилися можливості для реалізації національно-культурної програми. “Пробудження” ж російських одноплемінників учений вважав у цей час одним із найважливіших завдань. Занотуємо у цій частині книги також декілька незначних помилкових тверджень. Так, автор пише про купівлю братами Грушевськими у Києві п’ятиповерхового будинку (с. 171). Насправді цей будинок мав шість повноцінних і сьомий мансардний поверхи (де була майстерня Кричевського), а збудовано його було за замовленням проектом М. Грушевського. Також не відповідає дійсності твердження, нібито М. Грушевський “заклав у Києві приватну українську школу” (с. 173). Школа насправді була звичайна російська (іншої й не можна було заснувати), але знаходилася на одній з околиць Києва Куренівці, де компактно проживало українське населення.

Останньому двадцятиліттю життя та творчості М. Грушевського присвячено четвертий розділ книги. Насамперед, Л. Адамський оповідає про поневірвання українського діяча в роки війни. Аналізуючи його ставлення до проблем українсько-польських відносин у цей час, автор слушно вказує, що не можна було безконфліктно погодити розбіжності, з одного боку, між польською національною свідомістю, носії якої не сумнівалися в одвічній польськості “кресів”, а з іншого – цілями українського національного руху. Також сучасний дослідник справедливо вказує на слушність побоювань М. Грушевського щодо відмови Відня від зверхності над Галичиною, адже дійсно в результаті здобуття Польщею незалежності українці втратили практично всі культурно-національні здобутки попередньої доби. Описуючи складність становища М. Грушевського як політичного засланиця і численні спроби з боку представників російської наукової еліти полегшити долю українського вченого, Л. Адамський згадує про лист останнього до президента Петербурзької Академії наук Костянтина Романова. При цьому автор реконструює

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

зміст цього листа за інформацією ДПУ. У дійсності ж повний текст листа є добре знаний і був неодноразово опублікований⁶.

Найбільше уваги у розділі Л. Адамський слушно присвячує добі політичного злету М. Грушевського. Цей час був також знаковим у плані переформатування українсько-польських відносин з огляду на нову ситуацію в регіоні після закінчення Першої світової війни. Втім, надії на покращення взаємного сприйняття сусідніх народів не справдилися. На Наддніпрянщині поступове “полівіння” політики Центральної Ради на чолі М. Грушевським, наслідком якого став закон про землю, відвернуло від нього польську спільноту краю. По інший бік Збруча дійшло до збройного конфлікту за Східну Галичину і подальшого “упокорення” українців. У цій ситуації обидві сторони безоглядно звинувачували одна одну. Не винятком був М. Грушевський і його польські опоненти. Мрія вченого про соборну Україну руйнувалася на очах, що також визначило його вкрай негативне ставлення до угоди С. Петлюри з Ю. Пілсудським. Адже тим самим підлегле *de facto* становище західноукраїнських земель легітимізувала українська сторона. Оцінюючи М. Грушевського як політика, автор вказує на поступову втрату ним здатності реально оцінювати поточний момент і приєднується до думки Ярослава Дашкевича, за якою перший голова відродженої України був поганим політиком, бо у підсумку програв. Поза сумнівом, такий погляд, як свідчить солідна література питання, є значним спрощенням, а деякі тогочасні передбачення М. Грушевським розвитку національних і політичних процесів у східноєвропейському регіоні виглядають напрочуд точними.

Радянське десятиліття, коли М. Грушевський відійшов від активної громадської діяльності, не принесло нових сюжетів для його польського дискурсу. В той же час, як свідчить щоденник С. Єфремова, видатний учений відмовився бути офіційним рупором критичного ставлення радянської влади до молоді польської держави. Так, коли після приїзду до Києва М. Грушевському запропонували написати статтю у “Більшовик” про утиски українців у Польщі, він рішуче відмовився⁷. На жаль, цей сюжет не потрапив у поле зору автора. Своєю чергою, в Галичині на громадську арену вийшло нове покоління українських політиків, значно радикальніших за очільника Центральної Ради, тож ім’я вченого практично зникло зі шпальт польських часописів.

Приводом до чергового сплеску тогочасного зацікавлення постаттю М. Грушевського стала його передчасна смерть, на яку відгукнулися численні польські видання. Відзначимо, що деякі з них не втрималися від традиційних звинувачень на його адресу⁸. Автор же в книзі згадує лише два некрологи, при цьому статтю Т. Модельського на шпальтах “Kwartalnika Historycznego” називає чомусь “обширним некрологом” (с. 250).

Занотуємо також декілька фактологічних помилок, допущених автором у цьому розділі. Так, значним перебільшенням є твердження, що “Грушев-

⁶ Див., напр.: Ссылка М. С. Грушевского / Подгот. П. Елецкий // Минувшее: Исторический альманах. 23. – СПб., 1998. – С. 207–262.

⁷ Сохань П. С., Ульяновський В. І., Кіржаєв С. М. М. С. Грушевський і Academia: ідея, змагання, діяльність. – К., 1993. – С. 66.

⁸ Michał Hruszewski // Kurjer Lwowski. – Lwów, 1934. – № 328. – S. 3.

ський мав у своєму розпорядженні близько п'ятдесяти штатних працівників з Академії наук і ще більше волонтерів” (с. 242). Насправді їхня кількість була набагато меншою – у перші роки це було 8 штатних і 9 позаштатних (з оплатою) співробітників⁹. При академічній кафедрі М. Грушевського ніколи не було “Інституту примітивних культур” (с. 242), а був утворений кабінет первісної культури. Також не відповідає дійсності теза про “дозвіл і допомогу в організації гучної урочистості” з боку владних інституцій з нагоди шістдесятирічного ювілею М. Грушевського (с. 246). Радше навпаки, як свідчать опубліковані документи, радянські функціонери хотіли всіляко нівелювати і обмежити як розмах святкування, так і його резонанс у широких інтелігентських колах.

В останньому розділі під назвою “Служба науці чи політиці? Грушевський як історик і його польські полемісти” автор зосереджується на історіографічному вимірі своєї проблематики. Л. Адамський аналізує візію українсько-польських стосунків, представлену на сторінках численних наукових праць М. Грушевського, в першу чергу, в його “Історії України-Руси”. Аналізуючи історіографічний вимір питання, автор вказує на значну обмеженість кола праць, де було б проаналізовано способ, у який М. Грушевський представив історію українсько-польських відносин. При цьому він згадує лише книгу С. Плохія. Як ми вже вказували на початку рецензії, українська історіографія проблеми не обмежується тільки цією працею.

Відзначимо також, що при зверненні до текстів українських дослідників Л. Адамський не завжди є уважним і коректним. Так, нам він з незрозумілих причин закинув зарахування до грона польських істориків учня М. Грушевського Богдана Барвінського та галицького москвофіла Андріана Копистянського (с. 31, 290). Хоча у першому випадку на вказаній автором с. 126 нашої книги “Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників” вказується на опубліковану в журналі “Ruś” польську рецензію на працю Б. Барвінського, підписану криптонімом “R.”, як ілюстрацію ставлення польських учених до історіографічних поглядів голови НТШ. Стосовно А. Копистянського, то на с. 376 ми прямо вказували, що він був представником москвофільського руху.

Звертаючись до джерельних підстав проблеми, Л. Адамський слушно вказує на багатотомну “Історію” та науково-популярні нариси М. Грушевського. При цьому не зрозуміло, чому “Ілюстровану історію України” він називає “ілюстрованою мутацією” “Очерка истории украинского народа” (с. 254). Обидві праці були задумані та написані на підставі оригінального авторського задуму та мали на меті різні читацькі аудиторії і дещо відмінні національно-виховні завдання. Що, врешті, зазначив сам М. Грушевський у вступних до них.

Розмірковуючи над розлогістю історіографічного доробку вченого, Л. Адамський традиційно для всіх дослідників відзначає його солідність. При цьому він ставить під сумнів поширену в науці цифру всіх опублікованих праць українського дослідника (понад 1800 позицій). У властивому для

⁹ *Пиріг Р. Я.* Життя М. С. Грушевського: останнє десятиліття (1924–1934). – К., 1993. – С. 37.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

всієї книги іронічно-саркастичному стилі на с. 255 він пише, що М. Грушевський “справді був винятково плідним і працьовитим науковцем, але – річ ясна – не кіборгом” (?!). При цьому, зрештою, сам автор пояснює польському читачеві, що йдеться про всі публікації, включаючи й передруки (за таким принципом і укладаються бібліографії). Ми, мабуть, здивуємо автора ще більше, коли вкажемо, що реалізація проекту видання спадщини українського вченого у п’ятдесяти томах дозволила виявити багато не занотованих у жодній його бібліографії наукових, літературних та публіцистичних текстів. Так що загальна чисельність друкованих праць М. Грушевського сягає більше двох тисяч. Урешті, наукова плідність українського вченого не була аж так винятковою, як про це пише Л. Адамський. Цікаво, якого порівняння він би вжив, характеризуючи, наприклад наукову спадщину дещо молодшого румунського сучасника М. Грушевського Ніколае Йорги – бібліографія його праць нараховує 1003 книги, 12 755 статей і 4963 рецензії¹⁰.

Далі автор аналізує теоретико-методологічні засади історіографічних студій М. Грушевського, слушно вказуючи, що українського історика важко приписати до окресленої методологічної школи, але найбільшою мірою він був інспірований позитивізмом та історизмом. Крізь призму відомої статті М. Грушевського “Звичайна схема «русскої» історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства” сучасний дослідник акцентує його визначальну роль у “відросійщенні” українського історичного нарративу. При цьому Л. Адамський наводить цікаві паралелі між творчістю М. Грушевського та Й. Лелевеля, вказуючи подібність їхніх поглядів на цю проблему.

Переходячи безпосередньо до аналізу інтерпретацій М. Грушевським українсько-польських відносин, Л. Адамський ставить собі також за мету зверифікувати висновки українських дослідників цієї теми та по можливості розширити їх новими сюжетами. Він вказує на численні факти “націоналізації” М. Грушевським свого нарративу, що проявлялося, насамперед, у вживанні етноніма “українці” стосовно доби середньовіччя та раннього Нового часу. Далі сучасний учений відтворює розуміння автором “Історії України-Руси” ключових подій українсько-польського минулого. При цьому він вказує на надмірний негативізм М. Грушевського, його упередженість і емоційність. У парі з цим, пише Л. Адамський, ідуть “злосливі коментарі”, “іронія” та “емоційні екскурси”. Послідовно демонструючи необ’єктивність українського вченого практично з усіх зауважених проблем, польський учений навіть закидає йому “поміrkований і очевидно підсвідомий антисемітизм” (?) (с. 270–271). Хоча наведена ним цитата з п’ятого тому великої “Історії” може бути потрактована таким чином лише в результаті гіперболізованого бажання. Відзначимо, що, критикуючи візію М. Грушевського українсько-польських взаємин, Л. Адамський, не менш емоційно за героя свого дослідження, фактично оцінює її з позиції польських опонентів українського вченого столітньої давнини. Хоча більш очікуваним, на нашу думку, був би аналіз тез українського вченого з погляду сучасної науки – як польської, так і української, що здійснила значний прогрес у дослідженні багатьох

¹⁰ Историография истории нового времени стран Европы и Америки. – М., 1990. – С. 460–461.

порушених ним питань. Врешті, польський дослідник злагоджує свій суворий присуд необ'єктивності М. Грушевського, стверджуючи, що більшість учених того часу, втім і польських, створювали свої тексти крізь призму “національного інтересу”. При цьому Л. Адамський навіть зауважив значну подібність критичних тез українського історика до поглядів головних представників краківської історичної школи.

Далі сучасний автор реконструює реакцію польських сучасників М. Грушевського на його бачення українсько-польських відносин. Слідом за іншими дослідниками проблеми він слушно відзначає, що польська грушевськіана сягає початку 90-х років XIX ст., коли на сторінках “Kwartalnika Historycznego” було прорецензовано перші студентські праці історика-початківця. І хоча повз увагу польських істориків не пройшла жодна друкована праця молодого київського дослідника, а деякі з них були прорецензовані навіть двічі, Л. Адамський початок принципової полеміки з історіографічними ідеями українського вченого відносить чомусь аж до 1896 р. Пальму першості при цьому автор віддає Ф. Равіті-Гавронському, якого сам же слушно атестує не стільки істориком, скільки “публіцистом, котрий займався історією Русі та козаків”. Відзначимо, що ця, за словами Л. Адамського, “перша гостро полемічна оцінка” викладена не в рецензії, а в одному з посилань на сторінках книги польського дослідника про давньоруський суспільно-політичний устрій. При цьому сам Ф. Равіта-Гавронський пише, що йому “передусім ідеться про можливо стисле представлення підставових поглядів автора (М. Грушевського. – *В. Т.*), а не про полеміку з ним”¹¹. Автор не пояснює читачеві, чому він надав перевагу підрядковому коментарю Ф. Равіті-Гавронського перед змістовними рецензіями авторства А. Чоловського, А. Шарловського та А. Прохаски.

Неслушним, на нашу думку, є твердження автора про те, що польська наука тривалий час обходила мовчанкою вихід першого тому “Історії України-Руси”. І хоча окремої рецензії цей том дійсно дочекався лише в 1906 р., значно раніше критичний погляд на запропоновані М. Грушевським ідеї першого тому на сторінках берлінського часопису “Archiv für Slavische Filologie” висловив знаний польський дослідник староруської літератури Олександр Брікнер¹².

Відтворюючи особливості прочитання “Історії України-Руси” польськими фахівцями, Л. Адамський насамперед слушно згадує рецензію А. Брікнера. При цьому він, однак, не пише про широку полеміку, котру викликав цей критичний виступ. А вона безперечно заслуговує на увагу, адже до неї, крім власне М. Грушевського та А. Брікнера, приєдналися й учні українського вченого. Наслідком цієї полеміки став ще один цікавий критичний текст польського вченого, не зауважений Л. Адамським¹³.

¹¹ *Rawita-Gawroński Fr. Ustrój państwowo-społeczny Rusi w XI i XII w. w zarysie.* – Lwów, 1896. – S. 5.

¹² *Brückner A. Publikationen der Szewczenko-Gesellschaft // Archiv für Slavische Filologie.* – Berlin, 1900. – Bd. 22. – S. 293–294. Див. також: *idem. Neuere Arbeiten zur slavischen Volkskunde // Zeitschrift des Vereins für Volkskunde.* – Berlin, 1902. – S. 228–237.

¹³ *Idem. O Rusi normańskiej jeszcze słów kilka // Kwartalnik Historyczny.* – Lwów, 1909. – Rocznik XX–XXXIII. – S. 362–371.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

Далі польський дослідник аналізує добре знані критичні зауваження Я. Камінського, А. Шелянговського, Л. Колянковського, Т. Грабовського, Ф. Равіти-Гавронського, Ч. Франкевича, С. Закревського, К. Ходиницького та деяких інших польських дослідників. Разом із тим, створена Л. Адамським картина польської рецепції історіографічної спадщини М. Грушевського далека від повноти. Адже він, наприклад, оминає своєю увагою цікаві критичні тексти таких знаних польських істориків, як Оскар Галецький¹⁴ або Станіслав Смолька¹⁵. Не згадує сучасний дослідник і більшості критичних текстів другої половини 1920-х – початку 1930-х років¹⁶. Цікавим, на нашу думку, було б також звернення до критики польськими істориками праць львівських учнів М. Грушевського, що зазвичай працювали у просторі концептуальних ідей учителя. Така поверховість Л. Адамського у залученні критичних текстів вочевидь не відповідає даній автором у вступі до книги обіцянці “сильно розширити” джерельну базу теми (с. 31).

Остання частина розділу відведена поглядам М. Грушевського на польську історичну науку його часу, що знайшло відображення в багатьох рецензіях українського дослідника. Свій аналіз Л. Адамський супроводжує абсолютно тенденційним, як на нашу думку, твердженням, що “чим довше [М. Грушевський] перебував у Львові, тим більше ставав критичним не тільки стосовно «шляхетського режиму» в Галичині, а також стосовно польської історіографії” (с. 311). При цьому наведені автором рецензії українського дослідника радше говорять про протилежне – виваженість його ставлення до творчості польських колег і повагу до їхньої праці. Схвальні рецензії, як це показує і сам автор, походять не лише з кінця ХІХ ст., а й із передвоєнного часу, коли взаємини вченого з польськими елітами в Галичині помітно загострилися. Але й у цьому випадку Л. Адамський схильний віднотувати “ідку іронію” та “злісні слова”, котрі супроводжували критику, що виходила з-під пера М. Грушевського. Його рецензійному стилю дійсно була властива певна іронічність, і стосувалася вона не лише польських істориків, а й їхніх російських і, чи не найбільше, українських колег¹⁷. Проте навряд чи знавці текстів М. Грушевського погодяться з тезою про його замилювання у “ідкості”

¹⁴ *Halecki O.* Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do korony w roku 1569. – Kraków, 1915. – S. 1–8, 17, 42; *idem.* Litwa, Ruś i Żmudź jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego. – Kraków, 1916. – S. 17–25; *idem.* Das Nationalitäten-Problem im Alten Polen. – Krakau, 1916. – S. 9–104.

¹⁵ *Smolka S.* Les Ruthènes et les problèmes religieux du monde russe. – Berne, 1917. – P. 318, 460–512.

¹⁶ Див., напр.: *K. T.* [Рец. на:] *Hruszewskij M. S.* Samowidec Ruiny i jego pozniejsze ożrazenia // *Wiadomości Historyczne.* – Lwów, 1932. – Т. III. – S. 192; *Turska H.* [Рец. на:] *Grušewskij M. S.* O tak nazywajemoj “Lwowskoj letopisi” i ee predpolagajemom avtore // *Balticoslavika: Buletyn Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie.* – Wilno, 1933. – Т. I. – S. 188–189; *H. T.* [Рец. на:] *Grušewskij M. S.* Samowidec Ruiny i ego pozniejsze ożrazenia // *Ibidem.* – Wilno, 1936. – Т. II. – S. 300–301; *Z. B.-S.* [Рец. на:] *Grušewskij M. S.* Ob ukrainskoj istoriografii XVIII veka neskolko soobrazenij // *Ibidem.* – Wilno, 1938. – Т. III. – S. 406.

¹⁷ Див.: *Тельвак В.* Теоретичні проблеми історії у творчій спадщині М. С. Грушевського-рецензента (1894–1914 рр.) // *Київська старовина.* – 2001. – № 5. – С. 157–166.

та “злосливості”. Відзначимо, що з боку польських колег подібної стилістики дослідник практично не помічає, хіба що за винятком лайливих публіцистичних писань Ф. Равіти-Гавронського... Невдалим, на наше переконання, є й припущення Л. Адамського, що на негативну оцінку М. Грушевським працю А. Прохаски, Т. Войцеховського, Л. Фінкеля та Ф. Равіти-Гавронського вплинуло погіршення їхніх особистих взаємин (с. 321). У своїх рецензіях український учений виходив передусім з рації обстоюваних ним історіографічних ідей, ніколи не переходячи на особистості.

У висновках, що мають підназву “Ціна виборів”, Л. Адамський стисло повторює ключові тези, обґрунтовані ним у книзі. Він вкотре наголошує на “радикалізмі” та нелюбові до компромісів М. Грушевського, що змусило заплатити високу ціну і йому самому, і його народові, який, незважаючи на величезні втрати, так і не втримав незалежність. Чи могла бути ця ціна іншою і за яких обставин? – питання, звісно, риторичне. У цьому контексті доречно було б, на нашу думку, також задуматися над ціною, котру заплатило польське суспільство в першій половині ХХ ст. за відмову дослухатися до рецептів міжнародного порозуміння, що їх пропонував український учений.

Наостанок Л. Адамський пише, в своєму стилі, про значні впливи “бородатого патріарха української історіографії” на сучасне українське життя, вочевидь переоцінюючи їх. Значним перебільшенням виглядає вказана автором залежність українських істориків від історіографічних ідей та методологічних засад М. Грушевського. Недоречними також є його поради українським гуманітаріям “дистанціюватися від ідей Грушевського” і будувати історію держави як оповідь про всі культури та ідентичності, котрі існували на її території. Автор не завдав би собі великої праці, коли б хотів з’ясувати, що такі дискусії в українській науці тривають не один рік, а погляд на історію України крізь призму мультикультуралізму є надзвичайно популярним¹⁸.

Здивування викликає і твердження Л. Адамського, що “культ Грушевського очевидно сприяє також збільшенню стереотипів і упереджень стосовно Польщі та поляків як жорстоких ворогів українців і їхніх прагнень до незалежності, як гнобителів українського народу” (с. 340). У протилежному автору мало б переконати хоча б те, що попри гіперболізований ним “культ Грушевського” між Україною та Польщею існують доволі приязні міждержавні відносини; також жодне соціологічне опитування не фіксує ворожості українців до своїх західних сусідів¹⁹. Елементарне звернення до соціології

¹⁸ Див., напр.: *Гирич І.* Як переробити програму з історії України для 9 класу під кутом зору відмови від етноцентризму та залучення чинника мультикультурності й багатоетнічності // *Історія в школах України.* – 2008. – № 9. – С. 23–27; *його ж.* Українська історична освіта на початку ХХІ ст.: від обмежень етноцентризму до концепції завоювання “чужого” як “свого” // *Історія в школах України.* – 2009. – № 5. – С. 3–7; *Шаповал Ю., Гирич І.* Чому необхідно переосмислювати минуле? – К., 2010. – 44 с. – (Серія “Політична освіта”. Фонд Конрада Аденауера. – Вип. 16).

¹⁹ Див., напр.: *Кононов І. Ф., Хобта С. І., Щудло С. А.* Донбас і Галичина в регіональній системі України // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* – 2008. – № 3. – С. 72–85.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

допомогло б Л. Адамському переглянути й саму тезу про культовість поста-ті автора “Історії України-Руси” серед сучасних українців²⁰.

Отже, чи відповідає змальований Л. Адамським образ М. Грушевського як переконаного полонофоба сучасному стану джерел та історіографічної літератури? Звісно, ні. Можемо впевнено сказати, що український учений був переконаним ворогом ідеї, як він писав, “історичної Польщі”, яка безза-стережно утверджувала польськість усіх своїх “кресів” у кордонах першої Речі Посполитої. Він був зятим опонентом польських еліт, котрі поширю-вали шовіністичні тези про культурно-освітню та політико-державну мен-шовагтість українців (яких вони принципово називали “русинами”). Про це зрештою пише і сам автор, коли намагається нюансувати (хоча й робить це дуже рідко) ставлення М. Грушевського до польського народу та його про-відників.

Загалом же книга Л. Адамського написана легко і доступно. Ошатним є також поліграфічне виконання праці. Разом із тим, відзначимо огріхи ре-дакторського плану. Так, подекуди зустрічаємо неточне передавання поль-ською імен і прізвищ українських діячів. Особливо в цьому плані не поталанило учню М. Грушевського Миронові Кордубі, якого у книзі названо то “Myrin Korduba” (с. 252), то “Myron Kurdyba” (с. 302). Назва українського “Клубу русинок” передана як “Ruski gysunek” (с. 153). Редакторські недо-гляди нерідко трапляються й у польському тексті (див., напр., с. 242). Також не зовсім зрозумілою є авторська логіка у кількарізних повторях одних і тих самих цитат; деякі з них ми бачимо в тексті навіть тричі.

Свою книгою Л. Адамський загалом заповнив важливу лакуну сучасної історіографії, тим самим реалізувавши своєрідне завдання, котре перед поль-ською наукою поставив видатний історіограф Єжи Матерницький, наголо-сивши, що “польська історія історіографії повинна здобутись на цілісне опрацювання доробку та ідей Михайла Грушевського”²¹.

Неодноразово відзначена нами емоційність викладу Л. Адамського під-креслює актуальність багатьох висловлених М. Грушевським ідей. Вона стимулює також подальше осмислення у польському інтелектуальному се-редовищі багатоманітної спадщини видатного українця. Одним із важливих кроків на шляху такого пізнання могло б стати видання польського перекла-ду вибраних праць українського вченого, присвячених українсько-польським відносинам. Це дозволило б широкому колу польської інтелігенції безпосе-редньо запізнатися з його творчим доробком, склавши власне уявлення про виваженість, а подекуди й проникливість роздумів М. Грушевського щодо стану та перспектив українсько-польських відносин, котрі дають змогу кра-ще зрозуміти їх непростий розвиток у перших десятиліттях ХХ ст.

²⁰ Див. огляд: *Масненко В. В.* Формування образу М. С. Грушевського в масовій свідомості сучасного українського суспільства // *Український історичний журнал.* – 2006. – № 5. – С. 19–34.

²¹ *Maternicki J.* Polskie badania nad lwowskim środowiskiem historycznym w XIX i XX wieku // *Maternicki J.* Historia i historycy: Studia i szkice historiograficzne. – Rzeszów, 2005. – S. 122.